

СОБОРНІСТЬ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано програмові засади та соборницьку діяльність Народного руху України. Автор обґрунтовує, що осердям політичної програми і діяльності партії було єднання країни та розбудова Української державності на засадах націонал-демократії.

Ключові слова: націонал-демократія, соборність, Україна, державність, партія, унітарний статус, захист національних меншин, місцеве самоврядування.

Національно-визвольний рух та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х р. – на початку 90-х рр. ХХ ст. призвів до появи Народного Руху України (НРУ). Вивченню історії НРУ в контексті проблеми єдності країни та реформи системи місцевого самоврядування присвятили свої дослідження В. Барцьось, Г. Гончарук, В.Деревінський, О.Гарань, Ю.Діденко, О.Мардаренко, А.Русначенко, С.Телешун, О.Шановська, О.Шипотілова та інші. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення НРУ в процесі єднання українських земель і формування української політичної нації.

Зазначимо, що уже наприкінці 1988 р. київські письменники і науковці Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, зазначаючи, що в республіці доволі відчутною є дія гальмівних сил, майже не зачеплені bastiони адміністративно-командної системи, що широкі маси недостатньо залучаються до контролю за діяльністю радянських і господарських органів, виступили з ініціативою створення Народного руху¹.

Проект програми Руху за підписами ініціативних груп Київської організації Спілки письменників України та Інституту літератури АН УРСР було надруковано в “Літературній Україні” 16 лютого 1989 р. У “Загальних принципах” зазначалося, що Рух рішуче протистоятиме будь-яким спробам асимілювати національні меншості в Україні, сприятиме розвитку культури й освіти кожної з них, а в місцях компактного проживання – адміністративно-господарському самоврядуванню. Одночасно в проекті програми стверджувалося,

що Рух вважає першим і невідкладним кроком у розв'язанні назрілих питань національно-культурного відродження надання українській мові статусу державної мови в УРСР².

8-10 вересня 1989 р. відбувся установчий з'їзд Руху (НРУ). На ньому була прийнята доопрацьована програма організації. Зокрема, у розділі “Національне питання” йшлося вже тільки про національно-культурну автономію (можливість національно-територіальної автономії, очевидно, розглядалась як потенційна загроза цілісності України)³.

На установчому з'їзді Рух серед головних засад своєї діяльності, поряд з обстоюванням інтересів розвитку української національної культури та української державності, визначив боротьбу з будь-яким насильством та дискримінацією в національних відносинах, підтримку прагнень представників кожного з народів, що проживають на території УРСР, до національно-культурного самовизначення, виступив за інтернаціоналізм та взаємозбагачення культур. Засновники Руху вважали, що реальним має бути право національних меншин відкривати школи чи класи рідною мовою, пропагувати духовні цінності свого народу⁴.

Було створено Раду національностей руху, а в січні 1990 р. поза його структурою комітет “Антишовіністична дія” за участю представників ряду національних товариств. У лютому 1990 р., коли поширилися чутки про можливі єврейські погроми, Рух провів ряд мітингів, прийняв відповідні звернення⁵.

Крайові організації НРУ також на початку їх становлення активно намагалися задекларувати в своїх програмних документах і розпочати боротьбу за практичне втілення складових національної ідеї і в тому числі соборності⁶. За словами А.Камінського, головним гаслом на з'їзді був заклик до єдності. Він зазначав, що “народжувалася якісно нова спільність, нова дружба між людьми, які не хочуть ворогувати, як би не намагалася партократія таку ворожнечу спровокувати”⁷.

Відзначимо, що уже в процесі підготовки Установчого з'їзду Руху оргкомітет попереджали, що є спроби “розмити Рух зсередини”, створити в Русі Интерфронт зусиллями делегатів зі Сходу і Півдня України⁸.

Практично одразу після свого створення НРУ розпочав значну увагу приділяти святкуванню Дню Соборності України. Для відзначення Дня Соборності України в 1990 р. Рух пропонував скликати спеціальну сесію Великої Ради Руху, організувати живий ланцюг від Львова до Києва як символ єдності українського народу, провести мітинг-маніфестацію в м. Києві і пропагандистську кампанію⁹.

13 січня 1990 р. на третій сесії Великої Ради Руху було ухвалено рішення вважати 22 січня Днем соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. Було запропоновано Верховній Раді визнати 22 січня Днем Соборності України із занесенням цієї дати червоним числом до календаря¹⁰.

Натомість II Всеукраїнські Збори НРУ (25-28 жовтня 1990 р.) підтримали “право на національно-територіальну автономію для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України та національно-культурну автономію для всіх інших національностей”¹¹.

II Всеукраїнські збори НРУ також рішуче засудили “шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклатури відокремити Крим від України у нестримному прагненні до підписання нового Союзного договору, всупереч положенням Декларації про державний суверенітет України, Гельсінським угодам”¹². Рухівці вважали, що комуністичні керівники Кримської області ігнорують інтереси репресованого кримськотатарського населення і чинять шалену протидію його поверненню на історичну Батьківщину, а також роздмухують в ЗМІ антитатарські й антиукраїнські настрої. Збори звернулися до парламенту та уряду України з вимогою “забезпечити юридичні і матеріальні гарантії повернення до Криму кримськотатарського населення (із залученням до цієї справи винуватця кримськотатарського геноциду – центру) і визнали його право на створення татарської автономії у складі незалежної України...”¹³. Отже,

представники НРУ в 1990 р. бачили в складі України татарську автономію, але не окреслювали її межі і статус на півострові інших національностей¹⁴.

Відзначимо, що Народний рух України однозначно заявив: єдиною державною мовою в Україні має бути українська мова, тому виступив за поширення української мови в усі сфери життя, відродження й розвиток української національної культури, а також за створення умов для культурно-національного задоволення інтересів усіх етнічних спільнот, що живуть в Україні¹⁵.

Рух докладав всіх зусиль, щоб налагодити плідний діалог з регіонами, заселеними переважно російськомовним населенням. Національну терпимість НРУ до російськомовних громадян у своїй доповіді на Всеукраїнських Зборах НРУ в жовтні 1990 р. задекларував І.Драч: “Ми не вважаємо, що українець, який розмовляє по-російськи, автоматично втрачає національність, якщо навіть змінив запис у 5-ій графі. Тим більше не може він стати ворогом рідного народу”¹⁶.

Для покращення стосунків з Донецьким регіоном письменник пропонував звернути увагу шахтарів, що промисловість Донбасу після війни відбудовувала вся Україна, і занепану комуністами вугільну промисловість “Україна знову готова відбудувати разом з тим вже добровільно, але зробити успішно це можна лише тоді, коли уряд України не буде лише главком московського уряду...”¹⁷.

На II Всеукраїнських зборах Руху також було прийнято звернення “До громадян України, які вважають російську мову своєю рідною”. У ньому зазначалося: “ми хочемо, щоб в сонячній Україні всім національностям жилося добре”, лунали заклики всім об’єднатися в спільному русі “за незалежну демократичну суверенну Українську державу”¹⁸.

У практичній діяльності рухівці значну увагу приділяли національно-просвітницькій праці з населенням Східної і Південної України. Так, з ініціативи Української спортивної асоціації, Львівського обласного спортивного комітету, Львівської краєвої організації НРУ з 26 липня по 4 серпня 1991 р. відбувся легкоатлетичний надмарафонський пробіг “Шляхами Петра Сагайдачного” по Волинській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій, Кіровоградській та Дніпропетровській областях, який став складовою частиною

Всеукраїнського культурологічного походу “Козацькими шляхами” і був присвячений 500-річчю Запорозького козацтва. Головною метою даного заходу стало відродження традицій і розуміння історії, культури та ідеї козацтва, розвиток патріотичного самоусвідомлення, національної гідності українського народу, пропагування здорового способу життя¹⁹.

Націонал-демократи в умовах зростаючої активності профспілкового і шахтарського руху Донбасу демонстрували підтримку робітничих вимог з ціллю поширення на Схід України національної ідеології. Так, на мітингу 8 липня 1990 р. в Полтавській області Л.Лук’яненко, О.Шевченко, І.Заєць закликали до проведення 11 липня 1990 р. політичного страйку на підтримку шахтарів Донбасу. У резолюції мітингу значилося: “Шахтарям Донбасу – нашу солідарність, підтримку їх справедливих вимог”²⁰.

Вихідці із західних областей України становили в Донецькій області 25% населення, а тому Рух доклав зусиль, щоб сформувати на підприємствах осередки західноукраїнського земляцтва і організаційно об’єднати їх. Депутати від опозиційної парламентської групи “Народна Рада” розподілили шахтарські міста між собою, постійно проводили в них агітаційно-пропагандистську роботу²¹. Рух, не маючи особливої підтримки в містах, працював в сільській місцевості, завойовував окремі підприємства²².

У свою чергу, незважаючи на зусилля засобів масової інформації по розвінчання опозиційного характеру положень програми Народного Руху України, в ряді колективів продовжував проявлятися до нього активний інтерес, а критика Руху сприймалася як “бажання адміністративно-бюрократичного апарату зберегти свої привілеї”²³.

Про активне сприйняття націонал-демократичних ідей в Донбасі свідчив опір компартійних структур. Так, напередодні II Всеукраїнських зборів Руху восени 1990 р. на Донеччині було створено 20 жовтня 1990 р. альтернативну Крайовій організації Руху обласну організацію “Демократичний Рух”²⁴. Саме з Донбасу було зорганізовано органами влади багато осудливих телеграм проти

Установчого з'їзду Руху, подібно як в 1930-х рр. робітники осуджували “ворогів народу”²⁵.

Однак у 1991 р. настрої робітників Донбасу швидко змінилися на користь української суверенності і врешті української незалежності. Від самого початку весняного шахтарського страйку 1991 р. Рух намагався схилити страйкарів до політичних вимог і отримати більш сприятливі результати на референдумі 17 березня 1991 р.²⁶. У підсумку у числі єдиних вимог, вироблених 17 березня 1991 р. на нараді страйкуючих підприємств Донбасу був пункт про надання конституційного характеру Декларації про суверенітет України²⁷.

Однією з причин внутрішньорухівських суперечок у 1990-1991 рр. були розбіжності в політичних поглядах на унітарний чи федеративний устрій України. Вони виявилися на установчому з'їзді НРУ, а в подальшому посилювалися, оскільки В.Чорновіл відстоював ідею децентралізації державного устрою України.

Федералізація, за В.Чорноволом, передбачала максимальну економічну самостійність регіонів, але водночас й якомога жорсткішу унітарність у впровадженні державницької ідеології, у розбудові освітньо-культурної сфери. Як згадує Т.Чорновіл, ідею федералізації України в умовах критичного сприйняття аудиторії В.Чорновіл сформулював ще у 1987 р. на засіданні Львівського дискусійного клубу²⁸. Ідеї федералізації проявлялися в міркуваннях та діях В.Чорновола під час виникнення Галицької асамблеї в лютому 1991 р. Проте його сподвижник С.Давимука вважає, що під час формування об'єднання В.Чорновіл плекав лише ідею адміністративної реформи, одним з моментів якої було створення регіонів, які б відповідали історичним землям²⁹.

Після проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. В.Чорновіл вступив в передвиборчу боротьбу за президентську посаду, а проекти федералізації стали другорядними. Як влучно відзначив Я.Радевич-Винницький, “естафетної палички федералізації В.Чорновіл нікому не передавав”, а дипломатично зазначав, що це справа майбутнього, причому не найближчого³⁰. І федеративний устрій політик бачив як ширше місцеве самоврядування з

підпорядкуванням центру центральному уряду, і як легалізацію історичних країв³¹.

Відзначимо, що після проголошення Акту незалежності України активізувалися спроби територіальних претензій зі сторони держав-сусідів. Рух відповідав на зовнішні територіальні зазіхання жорсткими осудливими заявами. Зокрема, у відповідь на заяви окремих російських політиків про перегляд кордонів, які з'явилися 27 серпня 1991 р. НРУ виступає з закликом до керівництва Російської Федерації утриматися від територіальних претензій³².

Під час підготовки до проведення референдуму на підтримку ідеї державної незалежності 1 грудня 1991 р. НРУ була підготовлена концепція взаємодопомоги в роботі між сильними районними організаціями Руху Галичини і крайовими організаціями Сходу, Півдня і Центру України. Згідно неї, наприклад, червоноградські рухівці відвідали з агітаційним туром міста Луганщини, а творчі колективи Галичини виступили на Миколаївщині³³. Натомість тернополяни відповідали за агітацію в семи областях – Хмельницькій, Полтавській, Сумській, Донецькій, Запорізькій, Дніпропетровській та в Криму і відрядили в ці області 100 художньо-агітаційних бригад чисельністю 2400 осіб³⁴.

Юридично Рух залишався громадською організацією. Проте в 1992 р. з цією двоїстістю було покінчено: делегати IV з'їзду і Провід цієї організації офіційно проголосили себе політичною партією³⁵.

З остаточним приходом до керівництва НРУ В.Чорновола частина його прихильників почала агітувати за земельний поділ, тоді як інші керівники Руху, зокрема І.Драч. М.Горинь, обстоювали принципи унітаризму. Кінець цьому протиставленню настав у 1992 р., коли одноосібним лідером Руху став В.Чорновіл, а теоретики цієї організації в Концепції “Державотворення в Україні” зафіксували, що НРУ обстоює необхідність переглянути адміністративно-територіальний поділ, замінивши обласний на земельний, враховуючи специфіку регіонального розвитку. У той же час вони підтвердили свою прихильність до унітарного державного устрою на найближчу перспективу і заявили, що адміністративний поділ

земельного типу не повинен автоматично спонукати до заміни державного устрою на федеративний³⁶.

Програма і статут НРУ згідно зі змінами і доповненнями винесеними за Ухвалою III Всеукраїнських Зборів 1 березня 1992 р. передбачала, що Рух виступає за демократичну правову державу, побудовану з урахуванням національно-історичних особливостей України. Одночасно Рух підтримував ідею непорушності теперішніх кордонів у Європі як запоруку мирного співіснування держав, виступав за цілісність Української держави. У питаннях місцевого самоврядування Рух виступав за пріоритет місцевої влади у вирішенні питань, віднесених до її компетенції.

НРУ виступав на підтримку національної політики Української держави, яка спрямовувалася на реалізацію права нації на самовизначення та права національно-територіальної автономії для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурної автономії для всіх інших національностей і етнічних груп³⁷. Таким формулюванням рухівці вирішили дилему між національно-територіальною і національно-культурною автономією, яка фігурувала в їх попередніх програмових документах.

Рух також в чергове підтвердив позицію щодо підтримки кримськотатарського народу і зазначив, що будь-які державно-територіальні питання щодо Криму не можуть дістати справедливого розв'язання до повного повернення кримських татар на свою історичну Батьківщину³⁸.

У заяві III Всеукраїнських Зборів Руху “Про становище в Криму” від 1 березня 1992 р. звучала вимога розпустити Верховну Раду Криму, встановити на півострові постійне представництво Президента і президентське правління. І лише після забезпечення виконання в Криму законів України і відновлення прав кримськотатарського народу мало бути вирішено питання визначення статусу Криму³⁹.

Однак у новій редакції Програми НРУ 1996 р. було зазначено, що Україну слід розглядати як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням⁴⁰.

Значну увагу НРУ приділяв проблемі захисту національних меншин в Україні. Так, 13 листопада 1993 р. Велика Рада НРУ ухвалила проект “Програмових засад національної політики НРУ” як платформу Руху з національного питання. У цьому документі визначалося, що Рух підтримує боротьбу кримськотатарського народу за своє самовизначення в межах своєї історичної Батьківщини – Криму і готовий надати йому в цьому всіляку підтримку за умови недоторканості принципу територіальної цілісності України. Крім того, рухівці вважали, що має бути відновлена історична справедливість стосовно всіх незаконно репресованих і депортованих з України етнічних груп та окремих громадян, розроблена і запроваджена програма допомоги українцям, що бажають повернутися на історичну Батьківщину⁴¹.

Коли радикальне крило Львівської крайової організації на чолі з В. Морозом у лютому 1992 р. висунуло вимогу щодо боротьби Руху за створення “України для українців”, а його прихильники провели мітинги під лозунгами “Ніякої демократії! Демократам місце на деревах!”, ультранаціоналістів було виключено з Руху⁴².

Рух вважав, що перспективи розвитку української нації перебувають у прямій залежності від її здатності до відкритості для всіх, хто має потяг до українства, хто поділяє його політичні і духовні поривання.

Партія зайняла достатньо ліберальну позицію в питанні українізації країни. НРУ обіцяв рішуче протистояти штучній, а тим більше примусовій активізації будь-якої з тенденцій національного розвитку, створювати умови для еволюційного природно-історичного розвитку міжнаціональних відносин.

Задля підтвердження своєї позиції в національному питанні НРУ пропонував власну схему впливу національних меншин на органи влади. Рух вважав за доцільне утворення механізму впливу зі сторони етнічних меншин на розробку правової бази національної політики та на хід її здійснення. Партія підтримувала право національних меншин на національні громадсько-культурні організації у формі общин і на утворення їх представницьких органів. При органах державного

управління обласного, районного і міського рівнів мали бути утворені ради національних представників із консультативними дорадчими функціями⁴³.

Політику української влади в Криму на початку і в середині 90-х рр. ХХ ст. В.Чорновіл назвав схожою на амебу, що “стихаючим пульсуванням реагує на зовнішні подразнення”⁴⁴. Натомість уже в квітні 1992 р. фракція НРУ у Верховній Раді України зробила заяви з приводу захисту державної незалежності та розвитку подій довкола Криму та Чорноморського флоту з вимогами до Президента та Верховної Ради захистити державну незалежність й інтереси України⁴⁵.

На ІІІ Зборах НРУ в 1992 р. було зроблено заяви “Про становище в Криму” і “За добросусідські взаємовигідні відносини України і Російської Федерації”. У векторі протидії зовнішньому впливу Росії на деструктивні процеси в Україні Рух сконцентрував увагу на питаннях викриття сепаратизму кримського керівництва, критиці політики поступок Президента України в переговорах з Росією відносно Чорноморського флоту й участі в проєкті СНД. На з’їзді прозвучав докір Росії за спокусу розіграти “кримську карту”, влаштування інсинуацій навколо Чорноморського флоту та створення української армії⁴⁶.

Після сепаратистських рішень кримського керівництва у травні 1992 р. в Ухвалі Малої Ради НРУ “З приводу ситуації в Криму” від 9 травня 1992 р. було засуджено “...антидержавні дії сепаратистських сил у Криму, які виявилися в прийнятті документу про державну самостійність Криму і стали можливими, насамперед, завдяки позиції консервативної більшості Верховної Ради України та її тодішнього керівництва”, і звинувачено Президента та уряд України в ганебній безпорядності та безвідповідальності щодо очевидних фактів втручання у справи України з боку сусідньої держави⁴⁷.

Рух вимагав від Президента України категоричних протестів через дипломатичні канали проти втручання Росії у внутрішні справи України, негайної реорганізації Кабінету Міністрів України, який повинен був очолити безпосередньо Президент, анулювання Верховною Радою України незаконного Акту про самостійність Криму, скасування призначеного на 2 серпня 1992 р. незаконного референдуму, розпуску тимчасової Верховної Ради Криму, введення

на півострові президентського правління на період до обрання законної Верховної Ради Криму, притягнення до кримінальної відповідальності за антидержавну змову з метою порушення територіальної цілісності України організаторів незаконного акту, невідкладного запровадження інституту громадянства України, заборони діяльності партій і громадсько-політичних організацій, метою яких є порушення територіальної цілісності України⁴⁸.

У заяві Малої Ради НРУ з приводу ситуації в Криму та Чорноморського флоту від 26 червня 1993 р. Рух звинуватив Президента в закулісних переговорах з Росією з поступками на її користь і створенням небезпечного прецеденту виникнення російської власності та дислокації російських збройних сил на території України, що відкривало шлях до посилення сепаратистських тенденцій в інших регіонах держави⁴⁹.

Після прийняття Верховною Радою Російської Федерації постанови від 9 липня 1993 р. з приводу статусу міста Севастополя Рух визнав ці дії як грубе порушення загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, відвертим втручанням у внутрішні справи України, посяганням на її територіальну цілісність і недоторканість її кордонів, грубим порушенням міжнародних зобов'язань, що виникають з членства Росії в ООН та двосторонніх українсько-російських угод, і вимагав від Президента України звернення до Ради Безпеки ООН⁵⁰.

У березні 1995 р., коли “рейтинг обраного всупереч Конституції України президента Криму близький до нуля, коли різко впав авторитет Верховної Ради Криму...”, В.Чорновіл пропонував ліквідувати незаконне президентство Криму, розпустити кримський парламент та Севастопольську міськраду, впровадити пряме президентське правління в Криму і Севастополі і розробити нові законопроекти про статус та вибори органів влади Криму. Лідер НРУ не заперечував і проти скасування самої територіальної автономії Криму, що мало супроводжуватися заходами викорінення організованої злочинності та збільшенням допомоги Криму⁵¹.

Під час прийняття Конституції України депутати-рухівці намагалися зірвати голосування в одному “пакеті” символіки та розділу про Крим. В.Чорновіл у статті “На нашій – не своїй землі” (16 серпня 1996 р.) розцінив розширення статусу територіальної автономії Кримського півострова як “міну сповільненої дії під Українську державу”. Він відстоював інтереси кримських татар і критикував політику уряду стосовно українців автономії⁵².

Після прийняття Конституції 6-7 липня 1996 р. відбулося засідання Центрального Проводу НРУ. В ухвалі, прийнятій на Проводі, наголошувалося, що з прийняттям Конституції Українська держава здобула політико-правову базу свого легітимного існування. У зв’язку з цим НРУ визначив основні напрями своєї діяльності на новому етапі розвитку держави, серед яких значилася і розробка концепції адміністративної реформи в Україні⁵³. Отже, ідеологи НРУ розуміли, що закріплення унітарного статусу держави не знімає проблеми неефективності адміністративно-територіального устрою країни.

Рух намагався стати не регіональною, а всеукраїнською партією. Так, В.Чорновіл у доповіді на ІХ Всеукраїнських зборах НРУ 12 грудня 1998 р. проголосив стратегією партії в контексті майбутніх президентських виборів 1999 р. гасло “Вперед, на Схід”. Така позиція лідера партії була викликана як утилітарним обрахунком чисельності виборців на Сході і Півдні України, так і соборницькими прагненнями стати організацією, що “заслужує на звання справжнього носія української національної ідеї і хоче мати майбутнє”⁵⁴.

Одночасно Рух, щоб не розколоти Україну на Східну і Західну, відмовлявся закривати очі “на шовіністичні вибрики харківської чи миколаївської влади, яка відмінняє статус єдиної державної мови...”⁵⁵.

Особливу увагу партія приділяла святкуванню дня злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. В.Чорновіл вважав 22 січня святом Української соборності, “одним з найбільших своїх свят, не меншим за день незалежності”⁵⁶. Починаючи від знаменитого ланцюга єднання в січні 1990 р., Народний Рух України вів активну соборницьку політику.

Тисячі дітей з Півдня і Сходу України відвідували на Різдвяні і Великодні свята українські родини Галичини, а дітей із Заходу приймали влітку в Причорномор'ї. Так, Галичину лише з Миколаївщини з 1991 по 2009 рр. на Різдвяні свята у рамках дитячої дипломатії відвідало більше 13 тисяч школярів⁵⁷. Рух також готував для Сходу і Півдня України концерти і підручники, здійснював шефство над українськими школами і кораблями ВМС України.

Рух постійно реагував на антидержавні провокації представників лівих сил, що виникали в парламенті, і в цьому знаходив підтримку дружніх фракцій. Так, внесений депутатом І.Симоненком (група “Союз”) законопроект передбачав виведення з території Севастополя українських військ до червня 1997 р., евакуацію працівників окупаційної адміністрації і членів їх сімей. Фракція “Руху” разом з фракціями “Реформи”, “Соціально-ринковий вибір” і “Конституційний центр” з цього приводу прийняли заяву, в якій назвали проект І.Симоненка провокаційним та звернулись до Генерального прокурора України з вимогою негайно провести перевірку наявності в діях названого політика ознак злочину⁵⁸.

Однак у 1999 р. у Русі оформився розкол, на базі якого утворилися дві партії – НРУ та Український Народний Рух (пізніше Українська народна партія (УНП)). “Чорноволівці” (НРУ) називали причинами розколу партії меркантильні інтереси опозиції, яким заважав принциповий і патріотичний голова НРУ, а також вплив зовнішніх сил, які прагнули захопити або знищити Рух. Натомість опозиція (“костенківці”) була незадоволена стилем управління В.Чорновола і досягненнями партії⁵⁹.

Розкол НРУ і смерть В.Чорновола означала кінець національно-демократичної течії як окремої політичної сили в Україні, оскільки жодна політична сила цього спектру не виграла самостійно більше жодних виборів⁶⁰.

Вибори до Верховної Ради України у 2002 р. стали каталізатором консолідації націонал-демократичних сил НРУ та УНР, а також створення “третього Руху” та виборчого блоку “Народний Рух України”⁶¹. Зокрема 9 січня 2002 року було підписано Угоду про створення Блоку В.Ющенка “Наша Україна”, до складу якого ввійшли десять партій включно з НРУ та УНП⁶².

В умовах Помаранчевої революції і розпалу сепаратистських тенденцій у країні у 2004 р. активісти НРУ активно включилися у захист соборної України. До того ж лідер НРУ Б.Тарасюк закликав Генпрокурора і СБУ розпочати розслідування, а Президента України негайно звільнити з посад глав Харківської, Донецької, Луганської областей, а також мера Одеси “за розпалювання ворожнечі і за дії, що ведуть до розпаду держави”⁶³.

Одночасно усвідомлюючи поділ українського народу після революції на “помаранчевих” і “біло-блакитних”, лідер НРУ Б.Тарасюк у виступі на науковій конференції в Одесі восени 2005 р. зазначив, що “Рух повинен займати консолідуючу позицію, об’єднуючи український народ, як він це робив завжди”⁶⁴. Задля ліквідації слідів розколу держави НРУ брав на себе функції консолідатора, медіатора між владою та опозицією і пропонував провести круглий стіл політичних сил, за який би могли сісти члени всіх партій, представники влади і опозиції⁶⁵.

На парламентські вибори 2006 року НРУ пішов у блоці з “Нашою Україною” разом з КУНОм, Партією промисловців і підприємців України, партією “Християнсько-Демократичний Союз” та УРП “Собор”. Одночасно УНП вийшла на парламентські вибори в складі Українського народного блоку Костенка і Плюща. На виборах до Верховної Ради за цей блок проголосували 1,89% виборців⁶⁶.

У зв’язку з черговими закликами зі сторони кримських татар до створення національної держави в рамках існуючої країни, лідер НРУ Б.Тарасюк на прес-конференції в грудні 2006 р. заявив, що “очолювана ним політична сила не тільки виступає проти, але й засуджує ідею створення в Україні національної автономії або будь-яких інших утворень, оскільки вважає, що це приведе до ослаблення територіальної цілісності держави”. Водночас він наголосив, що кримськотатарський народ, як і інші народи, що проживають в Україні, має право на національну ідентичність і самобутність⁶⁷.

Таким чином, можна стверджувати про поступову деформацію поглядів ідеологів НРУ на можливість існування кримськотатарської національної

автономії. Підтримка прагнень кримських татар у 1990-1991 рр. зі сторони НРУ можна пояснити потребою боротьби проти російських впливів у регіоні. Натомість після конституювання української державності і зростання впливовості кримськотатарської спільноти вимоги національної автономії з їх сторони стала розглядатися як загроза єдності країни.

На позачергові парламентські вибори 2007 року НРУ разом з УНП пройшов у Верховну Раду України у форматі блоку “Наша Україна – Народна Самооборона”. Обидві політичні партії у своїх програмових вимогах виступали за єднання української нації та демонстрували прихильність до збільшення повноважень місцевого самоврядування.

Так, УНП виступала за реальне місцеве самоврядування в Україні на засадах Європейської хартії місцевого самоврядування. Партія пропонувала нову схему взаємовідносин між місцевими органами публічної влади та територіальну організацію влади в Україні, яка згідно з принципом субсидіарності дозволила б максимально наблизити процес управління до громадянина і забезпечити належну якість управлінських та соціальних послуг. На регіональному (обласному і районному) рівнях органи державної влади мали б здійснювати лише загальнодержавні функції управління і такі функції, які не можуть самостійно здійснювати органи місцевого самоврядування. Всі інші повноваження мали бути віднесені до компетенції органів місцевого самоврядування відповідного рівня.

Вагомим чинником консолідації українського суспільства костенківці вважали українську мову, а також розвиток культури етнічних груп в Україні та української діаспори⁶⁸.

У свою чергу НРУ у своїй партійній програмі заявила, що консолідація української нації має ґрунтуватися “не лише на політичній спільності, а й на підставах фінансово-економічної та культурно-духовної єдності, усвідомленні загальнонаціональних інтересів, утвердженні державно-національних, демократичних засад у всіх сферах життєдіяльності суспільства”⁶⁹. Одночасно реалізацію національно-культурних прав етнічних груп в Україні рухівці ставили в залежність від усвідомлення ними національного характеру української

державності. Крім того, Рух підтримував відновлення кримськотатарської національної автономії в Криму в рамках демократичної соборної Української держави.

Рух вважав невідкладним для процесу становлення інститутів національної держави здійснити деколонізацію національної ментальності та провести адміністративно-територіальну реформу. З метою створення умов для послідовного зміцнення нації-держави, збереження соборності, Україна мала залишатися унітарною за формою державного устрою. Водночас НРУ обстоював необхідність керованої децентралізації функцій державного управління, забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування.

НРУ виступав за становлення найбільш децентралізованої складової публічної влади в Україні на базі територіальної громади місцевого самоврядування, за забезпечення її організаційно-правової та фінансової автономії, чітке розмежування повноважень між місцевим самоврядуванням та органами державної влади, за максимальну реалізацію принципу субсидіарності. Одночасно партія оцінювала як передчасну ідею запровадження регіонального самоврядування.

НРУ також зазначав, що неодмінною складовою державотворення є становлення Єдиної Помісної Української Православної Церкви, і виступав за розробку довгострокової державної програми допомоги українцям діаспори та сприяння їхньому поверненню на рідну землю⁷⁰.

Лідер УНП Ю.Костенко узяв участь у президентських виборах 2010 р., але загалом після приходу до влади В.Януковича відбувалася поступова маргіналізація обох відламів Руху.

УНП і НРУ пов'язувала спільна історія і спільність правоцентристської націонал-демократичної ідеології. У зв'язку з цим обидві партійні структури розпочали об'єднавчі процеси. Так, 15 червня 2013 р. відбулося об'єднання частини НРУ на чолі з Б.Тарасюком і ВО "Батьківщина". 19 травня 2013 відбувся всеукраїнський об'єднавчий з'їзд НРУ і УНП, під час якого було прийнято рішення створити єдину партію – Народний Рух України (Українську народну

партію “Рух”) на чолі з В.Куйбідою. Однак у жовтні 2013 р. відбувся з'їзд УНП на якому процес утворення нової партії було призупинено, через відсутність юридичного механізму об'єднання.

Рухівці взяли активну участь в Революції гідності та війні на Донбасі, а партійні структури НРУ та УНП своїми політичними заявами підтримували боротьбу за соборність країни. Так, у зв'язку з злочинними діями оточення В.Януковича під час революції Рух закликав українців задля забезпечення суверенітету України відповідно до ст. 17 Конституції України організуватись у загони самооборони. Натомість через дискредитовану Верховну Раду України НРУ запропонував опозиційним депутатам, позапарламентським політичним силам, громадськості, духовенству та представникам національних меншин до виборів нового парламенту створити Національні Збори України, які візьмуть на себе відповідальність за захист державного суверенітету та гарантуватимуть права і свободи людини⁷¹.

НРУ засудив порушення міжнародного права, грубе нехтування положень Будапештського меморандуму 1994 р. Російською Федерацією і пасивне споглядання процесу анексії Криму та окупації частини Донбасу зі сторони гарантів українського державного суверенітету США, Китаю, Франції, Великої Британії. Рух вимагав від влади припинити укладання колоніальних угод, вимагати від США та Великої Британії постачання високотехнологічного озброєння, розпочати власне виготовлення сучасної зброї або знайти можливості відшкодування військових, геополітичних та фінансових втрат коштом держав-підписантів Будапештського меморандуму⁷².

Окремою заявою від 17 березня 2015 р. Рух засудив надання парламентом особливого статусу деяким територіям Донбасу. Таким чином, на думку рухівців, український парламент проявив недалекоглядність і фактично посприяв збільшенню ризику втрати Україною частини території. Водночас НРУ вітав офіційне визнання Верховною Радою України окремих районів Донбасу окупованою росіянами територією⁷³.

Не зупинилася і практична діяльність НРУ у напрямку єднання країни. Зокрема, уже традиційно діти з південних, східних та північних областей держави святкують Різдвяні свята у родинях своїх ровесників з Західної України у рамках рухівської дитячої дипломатії “Різдво єдне”⁷⁴.

Підсумовуючи зазначимо, що в умовах становлення незалежності України НРУ взяв активну участь в державотворчих процесах, відстоював соборність країни. Ідейні розбіжності в середовищі партії проявлялися в ставленні до статусу Кримського півострова і можливості надання самоврядування різним територіальним рівням. Під впливом В.Чорновола до прийняття у 1996 р. Конституції України значна частина рухівців відстоювала позицію надання значних повноважень регіонам країни із заміною обласного адміністративно-територіального поділу на земельний, а частина членів партії обмежувалися в своїх ідейних парадигмах унітарним устроєм держави. У міжнаціональних відносинах НРУ виступала за право на національно-територіальну автономію для національних меншин, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурну автономію для всіх інших національностей.

Після 1996 р. партія сконцентрувала політичні зусилля на досягненні консолідації українського суспільства і соборності країни. Завдяки розгалуженій сітці партійних осередків у всіх регіонах НРУ вдалося досягти значних успіхів в популяризації єдності України та поширенні українських національно-культурних цінностей.

¹ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.143.

² Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. –С.28-29.

³ Там само. – С.56.

⁴ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.270. Оп. 1. Спр.5. Арк.2, 17.

⁵ Краснянська Н.Д. Міжнаціональні відносини в програмних положеннях і практичній діяльності Народного Руху України / Н.Д. Краснянська // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової

конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.95.

⁶ Барцьось В., Гончарук Г. Національна ідея в матеріалах установчих конференцій крайових організацій Народного руху України (кінець 80-х рр. ХХ ст.) / В.Барцьось, Г.Гончарук // Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III Міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 2007. / Наук. ред. О.М.Сич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С.41.

⁷ Камінський А. Назв. праця. – С.263.

⁸ ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.3. Арк. 72.

⁹ ЦДАГО України. Ф.270. Оп.1. Спр.95. Арк.1-2.

¹⁰ ЦДАГО України. Ф.270. Оп.1. Спр.95. Арк.4.

¹¹ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. –С.48.

¹² Там само. – С.64.

¹³ Там само. – С.65.

¹⁴ Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.14.

¹⁵ Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А.Шановська. – Одеса, 2003. – С.11.

¹⁶ Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) / І. Драч // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 31 жовтня. – С.4.

¹⁷ Там само. – С.4.

¹⁸ ЦДАГО України. Ф.270 Оп.1. Спр.85. Арк.30.

¹⁹ Кіндрачук Н.М. Культурно-просвітницька діяльність Народного Руху України у 1989 – 1991 рр. / Н.М.Кіндрачук // Інтелігенція і влада. Матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції (24-25 грудня 2009, м. Одеса). – Ч.1. – С.83.

²⁰ ЦДАГО України. Ф.1. Оп.32. Спр.2764. Арк.112, 116.

²¹ ЦДАГО України. Ф.1 Оп.32. Спр.2860. Арк.92.

²² Державний архів Харківської області. Ф.2. Оп.207. Спр.577. Арк.66.

²³ Державний архів Луганської області. Ф.179. Оп.75. Спр.20. Арк.25-26.

²⁴ ЦДАГО України. Ф.270. Оп.1. Спр.87. Арк.14.

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.5235. Оп. 1. Спр.1270. Арк.27.

²⁶ Адамович С.В. Діяльність Народного Руху України в Донбасі в умовах здобуття Україною незалежності / С.В.Адамович // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.14-15.

²⁷ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 20 березня. – С.1.

-
- ²⁸ Стецишин О. Автономія чи децентралізація влади? // *Експрес*. – Львів, 2003. – 23-30 січня. – С.4.
- ²⁹ Давимука С. Дитя Галичини – не сепаратизм, а соборність // *Високий замок*. – 2004. – 11 грудня. – С.3.
- ³⁰ Радевич-Винницький Я. Чи ошчасливить Україну федералізація // *Розбудова держави*. – 1993. – №6. – С.64.
- ³¹ Чорновіл В. Компартія фактично існує / В. Чорновіл // *Літературна Україна*. – К., 1991. – 19 вересня. – С.3.
- ³² ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.112. Арк.9.
- ³³ Кіндрачук Н.М. Участь Народного Руху України в проведенні всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. на підтвердження “Акту про незалежність України” / Н.М.Кіндрачук // *Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса*. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.90.
- ³⁴ Секо Я.П. Тернопільська крайова організація Народного Руху України в період боротьби за державну незалежність / Я.П. Секо // *Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса*. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.182.
- ³⁵ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.65.
- ³⁶ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.189.
- ³⁷ ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.130. Арк. 4, 6.
- ³⁸ Там само. – Арк. 7.
- ³⁹ ЦДАГО України. Ф.270. Оп.1. Спр.129. Арк.14-15.
- ⁴⁰ Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України / С.В. Адамович // *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса*. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.14.
- ⁴¹ ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.175. Арк.8.
- ⁴² Краснянська Н.Д. Назв. праця. – С.95.
- ⁴³ ЦДАГО України. Ф.270. Оп. 1. Спр.175. Арк.7-8.
- ⁴⁴ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.46.
- ⁴⁵ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.11.
- ⁴⁶ Там само. – С.11.
- ⁴⁷ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської*

наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.95.

⁴⁸ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.12.

⁴⁹ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.95.

⁵⁰ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.13.

⁵¹ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.46.

⁵² Там само. – С.190, 207-208.

⁵³ Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил до Конституції України / О. Козуля // Нова політика. – 1996. – №5. – С.6.

⁵⁴ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.558.

⁵⁵ Там само. – С.336.

⁵⁶ Там само. – С.123.

⁵⁷ Діденко Ю.В. З досвіду партійно-політичної роботи Миколаївської обласної організації Народного Руху України / Ю.В.Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2009. – С.68.

⁵⁸ Діденко Ю.В. Підтримка та критика рухівських ініціатив, співпраця Руху з політичними силами у розбудові державності України / Ю.В. Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.56.

⁵⁹ Овсієнко С. “Костенківці” та “чорноволівці” про участь В.Чорновола в “розколі” Народного Руху України у 1999 р. / С. Овсієнко // Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В’ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В.Деревінський. – Тернопіль, 2014. – С.92-93.

⁶⁰ Русначенко А. Розкол у НРУ: причини, характер, наслідки / А.Русначенко // Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В’ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В.Деревінський. – Тернопіль, 2014. – С.126.

⁶¹ Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997 – 2002 рр.): автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “історія України” / С.Л. Овсієнко. – Одеса, 2008. – С.12.

⁶² Наша історія // Режим перегляду: <http://www.razom.org.ua/454/455/> (дата звернення 09.09.2012).

⁶³ Тарасюк Б. Сепаратистам “світить 110-та територія” Кримінального кодексу / Б. Тарасюк // Час Руху опору. – 2004. – листопад. – №22. – С.1.

⁶⁴ Тарасюк Б. Перспективи розвитку Народного Руху України / Б. Тарасюк // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.11.

⁶⁵ Там само. – С.11-12.

⁶⁶ Історична довідка // Режим перегляду: <http://www.unp.ua/about-ua/istorichna-dovidka.html>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁶⁷ Режим перегляду : <http://for-ua.com/ukraine/2006/12/23/131402.html>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁶⁸ Програма // Режим перегляду : <http://www.unp.ua/about-ua/programa.html>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁶⁹ Програма // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/programa-rukhu>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Звернення НРУ до народу України: “Станьмо на захист державного суверенітету і життя людей! ” // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavu-i-zvernennia?limitstart=0>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁷² Заява Народного Руху України щодо порушення положень Будапештського меморандуму (1994 р.) // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavu-i-zvernennia/1356-zayava-narodnoho-rukhu-ukrainy-shchodo-porushennia-polozhen-budapeshtskoho-memorandumu-1994-r>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁷³ Заява НРУ щодо надання особливого статусу деяким регіонам Донбасу // Режим перегляду: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavu-i-zvernennia/1437-zaiava-nru-shchodo-nadannia-osoblyvoho-statusu-deiakym-rehionam-donbasu>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁷⁴ Рухівська дипломатія “Різдво єдне” // Український Південь. – Миколаїв, 2017. – №6. – С.4.

Adamovych S. Unity in the ideology and activities of the People’s Movement of Ukraine. The article analyzes the program principles and the work of the People’s Movement of Ukraine. The author substantiates that the core of the party’s political program and activities was the unification of the country and the development of the Ukrainian statehood on the principles of the national democracy.

Key words: national-democracy, unity, Ukraine, statehood, party, unitary status, protection of national minorities, local self-government.